

Zaključak

1. Za sklanjanje su potrebni konstanta i varijabla.
2. U našem jeziku postoje tri tipa sklanjanja (u obzir ulaze, razumije se, samo morfološki kriteriji):
  - a) sa stražnjim signalom (varijabla iza konstante);
  - b) sa prednjim signalom (varijabla ispred konstante);
  - c) sa stražnjim i prednjim signalom istovremeno.
3. Brojevi dva, tri, četiri, pet i veći, kad se nađu sa imenicom iza sebe iza prijedloga – čine blok. Taj se blok sklanja po tipu »b«.

Primjedbe:

1. Pojmovi »korijen«, »prefiks« i »sufiks« nisu ovdje uopće uzeti u obzir jer njih sklanjanje uopće ne pokazuje, oni su rezultat druge analize.
2. Pri sklanjanju tipa »a« i »c« gotovo uvijek imamo zastupljenu kategoriju broja, a pri sklanjanju tipa »b« – nikada.
3. Po tipu »a« sklanjaju se uvijek samo fonetske riječi.
4. Sve što se sklanja po tipu »a« može se sklanjati i po tipu »c«.
5. Kad imamo prijedlog ispred priloga vremena (»od danas«), ili ispred konstrukcije s prijedlogom (»do pred kuću«) – ne možemo govoriti o sklanjanju tipa »b« (iako su to elementi tog sklanjanja) jer jezična praksa ne pokazuje sistematsku upotrebu takvih izričaja u svim padežima.

ZAPADNA I ISTOČNA VARIJANTA HRVATSKOSRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA U ŠKOLAMA

Tugomil Ujčić

Varijante postoje, u to nema sumnje. To su utvrdili stručnjaci, to se osjeća na jezičnom terenu: u pisanju, razgovoru, na radiju, u knjigama, u terminologijama, u leksici ponajvećma. No, sad nastaje praktično pitanje, a ono je od

presudne važnosti za mirni razvitak našeg hrvatskosrpskog književnog jezika na cijeloj njegovoj govornoj teritoriji. Kakav će biti naš lični i stručni odnos prema liku varijanti uopće, a posebno u školskom radu. To sve nije tako jednostavno kako se čini na prvi pogled.

Otpočnimo sa nazivom varijanti. Nije svejedno da li ćemo upotrebljavati za njih nazive: hrvatska i srpska varijanta, ili zapadna i istočna, jer naziv zapadna varijanta može da se odnosi samo na hrvatski književni jezik, dok se naziv istočna može osim na Srbiju protezati i na Bosnu i Hercegovinu, i na Crnu Goru, a te dvije republike pišu uglavnom ijekavskim izgovorom kao i Hrvatska. Naziv »srpska varijanta« preširok je pojam za značenje koje ga se tiče, jer se opet »preliva«, tako da kažem, iz sjevernih srpskih krajeva u južne srpske jezične teritorije koje leže i u drugim republikama. Tu je potrebna opreznost da ne bismo zloupotrijebili nacionalna imena u lingvističkim definicijama. Ima još jedna vrsta naziva koja je i ranije češće korištena u književničkim krugovima kad su se htjele istaći razlike u izrazu, rječniku i stilu. Bili su to nazivi: zagrebački i beogradski stil. Tu su više dolazila do isticanja dva glavna kulturna središta, dva glavna grada, a ne dva naroda u konfrontaciji. Svakako, bili su to blaži izrazi za te naše postojeće varijante. Jer konačno varijanta nije ništa drugo već: inačica, promjena lika, drugi oblik, ili kao što bi Vuk rekao za narodne pjesme: »isto to samo malo drukčije«. I zato, udarimo li na varijante pečat nacionalni, hrvatski i srpski, udarili smo i našem zajedničkom književnom jeziku ozbiljniji dualistički karakter, snagu odvajanja, posvećenje dvojnosti, što sve može i u političkom i u povijesnom pogledu imati neželjene posljedice.

Mislim da bi ipak bili najprikladniji nazivi za varijante o kojima govorim: *zapadna i istočna varijanta hrvatskosrpskog književnog jezika*.

U varijantama nema teškoća ni u sintaksi, ni u morfologiji, ni u fonetici (izuzev malih odstupanja: duhan: duvan, i još neka). Rječnik je najčešće kamen spoticanja i pravi nosilac tih varijanti. Ovdje mislim, razumije se, i na terminologije. Kad smo dobili pravopisni rječnik kao rezultat Novosadskog dogovora, u kome su navedene sve dvostrukosti, mnogi se dobronamjernik poveselio onim riječima iz predgovora velikom Pravopisu od 1960: »... *pisac može uzeti prema vlastitoj volji jedno od predloženih rješenja*«. Mislio je ne samo na pravopisna rješenja, već i izbor riječi koji je Pravopis nudio. Mislio je: neće biti tragično ako bude miješao riječ i u pismu i u govoru: *inozemstvo* : *inostranstvo*; *operni* : *operski*; *front* : *fronta*; *razrednik* : *razredni starješina*; *olovka* : *pisaljka*; *osigurati* : *obezbijediti* itd. Sad će mu netko primijeti: da, to možeš činiti ali samo u *ličnoj* upotrebi, ali ne u *službenom* odnosu, premda Pravopis nigdje ne pravi razlike, bar o tome ne govori, to jest o takozvanoj službenoj upotrebi. Matoš se u svojim esejima obilato koristio dvostrukostima u rječniku, čak na istim stranama teksta taj umjetnik riječi varira dublete. Ne smetaju mu ni različiti nazivi mjeseci: uz hrvatski siječanj on mirno upotreb-

ljava i januar, tako i mnoge druge riječi. Široko je zahvatao u obje riznice varijantata, živeći u Zagrebu i Beogradu. Malo je mario da li su neke riječi hrvatzimi ili srbizmi. On je i usred Beograda znao napisati u književnoj upotrebi koju zdravu i sočnu kajkavsku riječ, a nije ju gonio kao Moskovljević u dijalektalni koš, osobito ako je riječ stekla široku upotrebnu vrijednost, kao na primjer: *kruh, cesta, maslac, nujan, hlače, bječve, kljijet* i dr.

Postavlja se sada pitanje kako će se u školama voditi u skladu s jezičnim varijantama, osobito na satovima hrvatskosrpskog jezika. Hoće li se u Hrvatskoj zapadna varijanta smatrati *zakonom, normom*, ili će se sve zasnovati samo na preporuci za *prilagodavanjem* zemlji u kojoj se radi, njenim izrazima, njenom rječniku. To je vrlo važno jer se i nastavnici međusobno mnogo razlikuju u shvaćanjima i taktu.

Jedan će se nastavnik naježiti ako mu učenik kaže, recimo, *obezbijediti* mjesto *osigurati*; drugi će se radovati ako čuje u razredu što veći broj sinonima, na primjer: *kazalište, pozorište, gledalište, teatar*, čak će i sam dodati peti pojam za to, popularan kod iliraca naših starih, *glumište*. Jedan će nastavnik nemilosrdno precrtati crvenom olovkom u zadaćama: *telegrafisati, putevi, ubica, ljekar, ostrvo, univerzitet, željeznička stanica* i dr., tražeći umjesto tih riječi one iz hrvatske varijante; drugome neće smetati ni: *čakšire, ni stomak, ni avlije, ni drumovi, ni putevi*, i svemu će široko otvarati vrata. Jedan će nastavnik biti u svemu tome sitničav, netaktičan, nacionalno zadržt, pomalo šovinst koga može u razredu i kap da udari čuvši iz đaćkih usta slučajno riječ *uopšte* mjesto *uopće* (uzgred rečeno, ta se riječ vrlo često čuje u govorima hrvatskih visokih rukovodilaca koji žive i rade u Beogradu!); drugi će nastavnik u smislu bratstva i jedinstva poštovati prije svega svoje, ali neće grubo i uvredljivo odbaciti i ono iz istočne varijante. Govorim to iz iskustva, na temelju rada u školama. To ne može da shvati onaj koji se nikad nije nalazio među klupama osnovaca i srednjoškolaca. Bio tako jedan moj kolega, profesor, Dubrovčanin, Hrvat, koji je hjesnio i bio pun ironije usred razreda za najnormalniju hrvatsku književnu riječ: *puhati*. Njemu dak za živu glavu nije smio reći: *vjetrovi pušu, već vjetrovi duvaju*. Naime, u skladu sa istočnom varijantom smatrao je da je glagol *puhati* (*puvati*) prava opscena riječ i da ju je nedolično upotrebljavati. Međutim, to je moglo vrijediti na istoku (u što sam se i sam uvjerio služeći u Srbiji!), ali nikako na teritoriji zapadne, hrvatske varijante. Ima i takvih, nezgodnih riječi, gdje se pametan nastavnik mora snaći bez nervoze i buke.

Prilagodavanje je znak kulture čovjeka, poštovanja sredine u kojoj se živi i radi. Dok sam služio u Šumadiji kao profesor srpskohrvatskog jezika, ja sam govorio i pisao ekavski, služio se ćirilicom, a riječi i termine potpuno prilagodio domaćim običajima. Ništa mi nije smetalo da se spremno prebacim na ijekavštinu, latinicu i novu terminologiju kad sam bio premješten u Gospić.

Zaista, bilo bi najidealnije da se u svim školama na teritoriji hrvatskosrpskog književnog jezika služimo slobodno, bez prisile i sugestije, svim našim književnim riječima uvijek birajući one koje najbolje izražavaju našu misao, koje su najnarodnije i ipak najugodnije za sredinu u kojoj se krećemo.

Za škole treba da budu izrađene upute u tom pogledu i to u smislu preporuke da se riječi i termini prilagode republičkim običajima, da se u radu s djecom i đacima primjenjuje pun takt, dužan obzir i poštovanje prema riječima i izrazima bratske varijante, da se ne izazivaju scene neugodne u odgoju i nacionalnom i moralnom. Bit će potrebno da nastavnici više s ljubavlju i punom ozbiljnošću objašnjavaju, negoli da ironiziraju, prijete crvenom olovkom i ocjenom, i time možda i nesvjesno podžiju nacionalnu netrpeljivost. Na primjer reći će: lijepe su riječi i *kruh* i *hljeb*, i milijuni štokavaca stoje iza njih, ali eto ovdje u Hrvatskoj od davnina se upotrebljava riječ *kruh* pa ćemo je i mi radije upotrebljavati, toliko više što je i naši čakavci i kajkavci govore. Kod čakavaca čak je i dosta velika razlika između *kruh* i *hljeb*, jer *kruh* je opći pojam, a *hleb* je jedan oblik umiješanog kruha, to jest okrugli, nekad divno ispečen »pod čerčpnjom« na ognjištu. Tad su djeca znali zapitati mamu: »Daj mi kruha od hleba, a ne od štruce!« I tako, dobro je katkad upozoravati na korisne diferencijacije pojmova. Slično je i s *vlakom* i *vozom*. Čast jednoj i drugoj riječi jer su za njih glasali milijuni, ali je u Hrvatskoj već odavna ušla u književnost riječ *vlak* pa se njom i služimo, toliko više što i po svojoj etimologiji podsjeća na vučenje, povlačenje kroz polja i šume željeznog zmaja, dok je baš kod Hrvata imenica voz (i u čakavaca i kajkavaca posebice) strogo vezana za prevozno sredstvo na četiri točka (ili kola). Čemu dakle osiromašiti jezik? Narod na istoku navikao je na parni voz, a zaprežna kola, pa su i to dobre književne riječi. Riječ *stomak* (porijeklom tuda) nije nam zaista potrebna pored domaće *želudac*, kao ni *džigerica* pored najbolje i za istok i zapad: *jetra*. Dakle, korisnija će biti objašnjenja u razredima, a ne naređenja i gruba nametanja, kakvih, na žalost, ima u našim školama.

Ima i ogroman broj riječi, sinonima, obiju varijanata koje su se kroz dva-deset godina, od oslobođenja, vrlo dobro udomaćile u međusobnoj upotrebi, te se više i ne osjeća razlika među njima. Sjetimo se samo riječi: *tisuća* : *hiljada* (koje se upravo bratski ukrštaju po poštama i bankama, a da to nikome ne smeta, premda se ova riječ može uzeti i kao pravi novčani bankarski termin!). Slično i: *obitelj* : *porodica*; *oprostiti* : *izviniti*; *škrtica* : *tvrđica*; *putovi* : *putevi*; *zaista* : *doista*; *stanica* : *postaja* i tako dalje. Svako tvrdoglavo insistiranje na riječi svoje varijante bit će nešto nepojmljivo u školama, čak i nedopustivo jer će izazvati negodovanje, proteste, a ponegdje i prave sukobe između nastavnika, roditelja i učenika.

Valja biti svjestan i toga u današnjici: da se Jugoslaveni iz svih krajeva mnogo miješaju, da ima gradova, kao što su Rijeka, Pula, Rovinj, u kojima živi ili se naselilo vrlo mnogo Srbijanaca, Bosanaca, Crnogoraca, dakle naroda

raznih varijanata, i da to sve zahtijeva na našem hrvatskom terenu i obazrivost i takt i ljubazan odnos prema učenicima koji će u naše škole donositi i usmeno i pismeno dosta građe svojih varijanata jezičnih. Svakako, svi će se oni polako prilagoditi jezičnim običajima Hrvatske, kao što se oko osamdeset tisuća Hrvata u Beogradu itekako prilagodilo sa svojom djecom i govoru i pismu i terminologiji beogradskih škola. Razumije se da tražimo i od braće Srba, Bosanaca i Crnogoraca da pokažu dužni obzir prema specifičnim osobinama govora hrvatskih đaka u njihovim školama.

Ne bi bilo nikako uputno da se ma koja jezična varijanta uzdiže na stepen norme, zakonitosti, prisile, jer bi od toga bilo više zla nego dobra i u jezičnom i u političkom pogledu. Vrijeme je da se školama u Hrvatskoj, a posebno nastavnicima materinskog jezika, daju jasne i nedvosmislene smjernice i preporuke kako treba da im bude korektan stav prema specifičnostima istočne i zapadne varijante hrvatskosrpskog jezika.

OSVRTI

O BOGATOJ IZRAŽAJNOSTI GLAGOLSKIH VREMENA I NAČINA

Dosta često nam se događa da čitajući kakav tekst odjednom osjetimo nekakvu tromost i dosadu. U prvi mah ne možemo ni reći otkuda to dolazi, ali kada tekst malo ogledamo, analiziramo, kako se to kaže, uočiti ćemo da je toj tromosti krivo šablonsko upotrebljavanje glagolskih vremena i načina. Sastavljač teksta služio se samo prezentom, perfektom i futurom, osnovnim vremenima za izricanje sadašnjosti, prošlosti i budućnosti. A naš narodni čovjek iz štokavskih krajeva mnogo je raznoličniji u upotrebi vremena i načina, diferenciraniji, da tako kažem, pa prema tome i življi. Stoga ova odsutnost živosti i različnosti djeluje na nas monotono, tromo i suhoparno. Potrebno je dakle upoznati cjelokupno bogatstvo našega glagolskog izraza i obilato se njime služiti da bi nam tekstovi bili što življi i raznoličniji. Stoga je i razumljiva svrha ovog izlaganja da vam u pregledu prikaže funkcionalnost naših glagolskih vremena i načina.

Istina je da je prezent sadašnje vrijeme i da se njime vrlo često služimo da bismo

izrekli kako se neka radnja događa u sadašnjosti, npr. »ja sada govorim«. Ali taj isti prezent služi i za čitav niz drugačijih značenja; njime se često služimo i za pripovijedanje prošlih događaja, pa i za izricanje radnja koje će se dogoditi tek u budućnosti. Prezentom se također služimo da bismo izrekli kakvu želju ili kakvu zapovijed, nadalje da bismo izrekli kakvu sjevremensku radnju, tj. takvu koja vrijedi za sva vremena, i u sadašnjosti i u budućnosti i u prošlosti, i napokon, prezentom se služimo kadšto da bismo izrekli sposobnost ili kvalifikaciju vršenja kakve radnje. Prema tome prezent nije samo sadašnje vrijeme nego i prošlo i buduće, on vrši i službu optativa i imperativa, sjevremenosti i kvalifikacije. Ali to nije uvijek ni u svima situacijama, nego u posebnim prilikama i odnosima. Potrebno je dakako upoznati obilježja tih različnih situacija.

Svako glagolsko vrijeme ima drugačije značenje u razgovoru, a drugačije u pripovijedanju. U razgovoru glagolska vremena imaju svoja izvorna značenja, pa se prezentom u razgovoru izriče sadašnjost, perfektom prošlost, futurom budućnost. To su tzv. indikativna ili prava značenja glagolskih